

УДК. 712.272. 012: 598.2

Микола Коваль, Леся Містрюкова,
кандидати біологічних наук,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
Юрій Терещенко,
доктор сільськогосподарських наук,
Тетяна Цьомра,
кандидат історичних наук,
Східноєвропейський університет
економіки і менеджменту, м. Черкаси

ПТАХИ В ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ

Повідомляється про зміни в структурі видового складу і загальній кількості птахів Черкащини, їхнє значення в біологічному захисті зелених насаджень, естетичну роль, особливості гніздування і виживання, приваблювання та охорону і запропоновано проектувати садово-паркові об'єкти як самодостатнє, привабливе та сприятливе біогеоценотичне середовище для їхнього повноцінного життя.

Ключові слова: птахи Черкащини, видовий склад, біологічний захист, садово-паркові об'єкти, біогеоценотичне середовище.

Сообщается об изменении в структуре видового состава и общем количестве птиц Черкасского региона, их значение в биологической защите зеленых насаждений, эстетической роли, особенностей гнездования и выживания, привлечение и охрану, а также предложено проектировать садово-парковые объекты как самодостаточную и благоприятную биогеоценотическую среду для их полноценной жизни.

Ключевые слова: птицы Черкасского региона, видовой состав, биологическая защита, садово-парковые объекты, биогеоценотическая среда.

The article deals with changes in species variety and quantity of birds in Cherkasy Region. It shows their importance for green plants preserving, aesthetic role, nesting and functioning peculiarities. The authors suggest designing landscape architecture objects as self-sufficient, and attractive biogeocenosis environment for their full-fledged functioning.

Key words: birds of Cherkasy Region, species composition, Biology preservation, landscape architecture objects, biogeocenosis environment.

У ландшафтному дизайні творчо добирають і використовують різноманітні декоративні, квіткові і газонні рослини, місцевість з її рельєфом і складовими, воду, малі архітектурні форми, скульптуру, освітлення, де-

коративне покриття тощо. Творча уява дизайнера поєднує в проекті найкращі досягнення і прагне витворити щось власне, ще небачене і нечуване, щоб зацікавити сучасного добре поінформованого і вимогливого відвідувача.

Допомогти і дизайнерам, і туристам може підказка мудрих, що нове – це добре забуте старе. Саме таке невмируще живе в народних українських піснях, де оспівані жайворонок, соловейко, ластівка, лелека та багато інших улюблених птахів. У зелених насадженнях вони зачаровують наш слух і погляд, знімають стреси, дарують естетичне задоволення, радість та незабутні враження. Птахи, особливо ластівки, мухоловки, іволги, одуди і горобці захищають нас від комарів, мошок, гедзів, мух, кліщів та інших кровосисних комах і водночас переносників небезпечних хвороб, а лелеки, совині, соколині, сойки, сороки – також наші житла, сховища і садиби від гризунів та переносників хвороб, плазунів і земноводних і є невтомними санітарами, особливо воронові.

Вправно поїдають тлю на молодих пагонах щиглики; волохату гусинь – зозулі, синички, шпаки, солов'ї, іволги, мухоловки і горобці; клопів-черепашок, інших клопів і щитників – шпаки, дрозди, одуди, сороки, дятли, іволги, жайворонки, солов'ї, славки (кропив'янки), зяблики, очеретянки і горобці; хлібних жуків – шпаки, одуди, сороки, жайворонки, синички, горобці, чайки і лелеки; злакових мух – плиски, мухоловки, жайворонки та одуди; злакових пильщиків – славки і жайворонки; озимих та інших совок – шпаки, жайворонки, зяблики та одуди; квіткоїдів, плодожерок і яблунову міль – синички, шпаки, солов'ї, зяблики та горобці; капустянок – лелеки, одуди, шпаки, сороки, сойки, воронові, горобці.

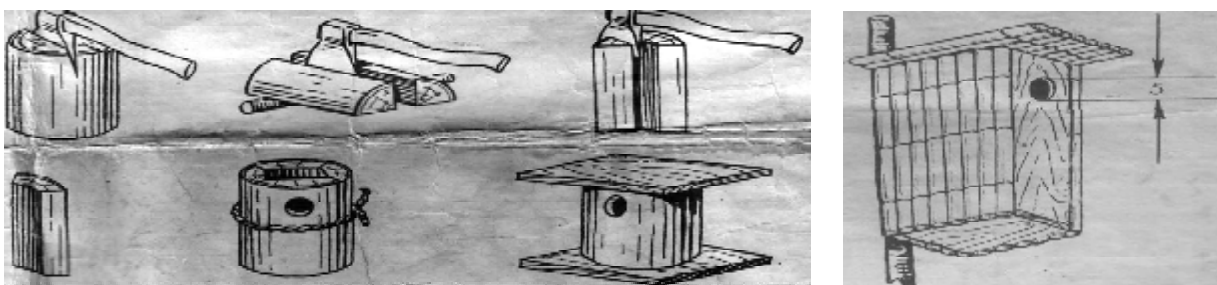
Методика досліджень. Дослідження і спостереження виконували за загальноприйнятою орнітологічною методикою маршрутного виявлення та обліку населення птахів [1] за їхніми сучасними назвами [2].

Результати досліджень свідчать, що у ландшафтному дизайні умови для життя птахів декоративних, екзотичних, співучих і водночас корисних захисників зелених насаджень викликають серйозне занепокоєння. Адже за 100 років кількість біологічних видів і загальна чисельність птахів у зелених насадженнях Черкащини зменшилася приблизно на 33,30 %. Тільки за життя нинішнього покоління дітей війни рідкісними в області стали фазани, лебеді звичайні, куріпки сірі, кулик болотний, голуб дикий, ремез, все меншає солов'їв.

У структурі населення птахів переважають здатні краще за інші види адаптуватися до сучасних умов горобці (20,7 %), зяблики (12,0 %), славки (7,8 %), синиці (7,6 %), шпаки (6,56 %) і горлиці (6,25 %). Значно менше є плисок (4,4 %), воронових (3,81 %), дятлів (3,4 %), мухоловок (2,0 %), сорок (1,96 %), солов'їв (1,76 %), крутиголовок (1,76 %), кам'янок (1,02 %), лазорівок (0,64 %), одудів (0,6 %) і горихвісток (0,6 %). В основному це декоративні, співучі і корисні комахоїдні птахи, що виводять за сезон 2–3

выводки пташенят. У їхньому раціоні шкідливі комахи становлять 70–80 %. Кращими захисниками зелених насаджень упродовж року серед них є осілі дуплогніздні птахи синиці та дятли. Але навіть і вони потребують нашої опіки, насамперед, спокою і тиші. На відміну від рослин, які не можуть переміщуватися, птахи, яких турбують і відлякують безцеремонні відвідувачі, особливо колекціонери, збирачі лікарських рослин і грибів, заготовачі сіна і дров, фотолюбители, з собаками, котами, гучномовцями, транспортними засобами, вогнищами, пікніками, петардами і салютами, змушені назавжди покидати гнізда навіть з яйцекладками та пташенятами і не повертаються, як і голуби свійські у таких випадках до кінця днів своїх. Тому виникає небезпека, коли насадженням загрожує тенденція залишитися без їхнього захисту.

Згідно існуючих положень лісотехнічні, агротехнічні та інші роботи в зелених насадженнях можна виконувати лише після виведення пташенят, наприкінці літа, восени, взимку і навесні до повернення перелітних птахів. Важко погодитися з такими положеннями, хоч і вони часто порушуються. Здається, прийнятнішим для перелітних птахів було б виконання різних робіт у насадженнях у період після відльоту і до їхнього повернення. Але ж чи задовольнить це осілих птахів, у тому числі дятлів і синичок, чисельність яких помітно зменшується? Згідно наших спостережень особливої охорони потребують старі дуплисті дерева, бо вони в насадженнях все одно що висотні будинки в містах і селах. У насадженнях їх треба маскувати, обсаджуючи чагарниками ліщини, черемшини, дерену, глоду, обліпихи, горобини чорноплідної, акації жовтої, калини, бузини чорної і червоної, шипшини, бузку, жасмину, скумпії, піраканти, барбарису, сумаху дубильного (оцтового дерева), терену, туї східної, тису ягідного, ялівця звичайного, або плюща, винограду дикого і декоративного, гліцинії, актинідії, лимонника китайського, хмелю, клематису та інших плетистих рослин. Видаляючи сухостійні дуплисті дерева в центрі насаджень, потрібно розмістити їхні частини з дуплами як штучні дуплянки, шпаківні або синичники (табл., рис.), захистивши

від хижаків (котів, білок, куниць) металевим або пластиковим покриттям, як роблять голубівники. Порожнисті пеньки цих дерев також потрібно переобладнати на житла для птахів (рис.), забезпечивши маскування порослю від них та кущами.

Штучні гнізда для приваблювання дуплогніздних птахів

Назва птаха	Внутрішні розміри гнізда, см		Відстань від краю льотка до стелі, см	Розмір (або діаметр) льотка, см	Відстань від гнізда до землі, м
	висота	ширина кожної стінки (або діаметр)			
Синиця мала, синиця чубата	20,0–22,0	8,0–9,0	3,0	3,0–3,2	1,0–3,0
Синиця велика	22,0–25,0	10,0–11,0	3,0	3,5	1,5–3,0
Шпак, повзик	25,0–30,0	13,0–15,0	5,0	5,0	3,0–8,0
Мухоловка сіра, мухоловка мала, стриж	10,0	30,0	0	5,0–15,0	3,0–5,0
Плиска біла, плиска жовта	10,0	30,0	0	5,0–15,0	0,0–3,0
Одуд, кібчик, пустельна, галка	50,0	40,0	0	12,0x12,0	3,0–10,0

Наші спостереження свідчать, що настав час об'єктивно оцінити роль білки в садах і парках як хижака і шкідника плодоносних садів. У дрімучих лісах її вільне розмноження унормовується за законами біогеоценозу та мисливцями, але в штучних зелених насадженнях вільне розмноження білки загрожує існуванню птахів, а тому її необхідно зупинити.

Споконвіків у цивілізованих країнах, у тому числі і в Київській Русі, білка бавилась горішками простими і золотими в колесі-клітці. Варто було б і нині використати це дизайнерами.

Враховуючи значне зменшення видів і загальної кількості птахів, вважаємо необхідним сприяти дуплогніздним птахам і передбачити штучні гнізда, особливо для синичок, шпаків і мухоловок у пустотілих стовпах, трубчастих перемичках, карнизах і дахах різних будівель, електричних опор, опірних стінок, павільйонів та інших малих архітектурних форм при їхньому проектуванні, а також зручні ніші, годівнички і напувалки.

Аналогічно штучні гнізда для дуплогніздних птахів і місця для гніздування ластівок доцільно передбачувати і в проектах житлових будинків, будівель і приміщень різного призначення.

На опорах електропередач поблизу боліт, річок і водоймищ потрібно прилаштовувати відповідні пристосування для гніздування лелек.

Обліки і спостереження свідчать, що ще менше виживає птахів, які гніздяться у кронах дерев, чагарниках та в траві, де вони зазнають впливу

стихійних явищ, нападу хижаків, бродячих собак і котів, наїзду транспорту, витоптування худобою, сінокоосу, випалювання сухої трави, листя і хмизу. Великою бідою для них є неконтрольоване розмноження лисиць, білок, інших хижаків, бродячих собак і котів, які будучи бездоглядними, є переносниками лишаю, сказу, інвазійних та інших хвороб.

Особливо непокоїть загрозлива тенденція зменшення солов'їв. Тому у проектах садово-паркових об'єктів для соловейка (рис.) потрібно відводити хоч невеличку ділянку поблизу водойм, на березі річки або острівці, де понижений рельєф і вогкий ґрунт, повалені дерева, хмиз, лісова підстилка, чагарники, у тому числі колючі, і густий підлісок, бо гніздиться він у гушавині під деревами та кущами на сухих гілочках і листі лісової підстилки. У період виведення пташенят впродовж квітня – липня він потребує тиші, спокою, охорони і достатньої кількості повноцінних цілющих кормів, у тому числі полуниці, ожини, малини, черемхи, смородини золотистої, шовковиці, вишні магалебської, черешні лісової, бузини, шипшини, барбарису, дерези, аморфи, акації жовтої, пухирника, липи, дивосилу, мишачого горошку, злакових трав.

Добрим сусідом соловейка є ремез, який гніздиться над водою переважно у верболозі (рис.). Місця гніздування цього дуєту бажано обгородити від

хижаків металевою сіткою і охороняти, щоб поблизу не було гучних розважальних зібрань. За це мають дбати також органи природоохорони і правопорядку. Можна так само приютити цих птахів і на дачній ділянці або садибі з парканом за відповідних умов і захисту від котів та собак, щоб слухати чудовий спів і споглядати райських птахів у колі сім'ї.

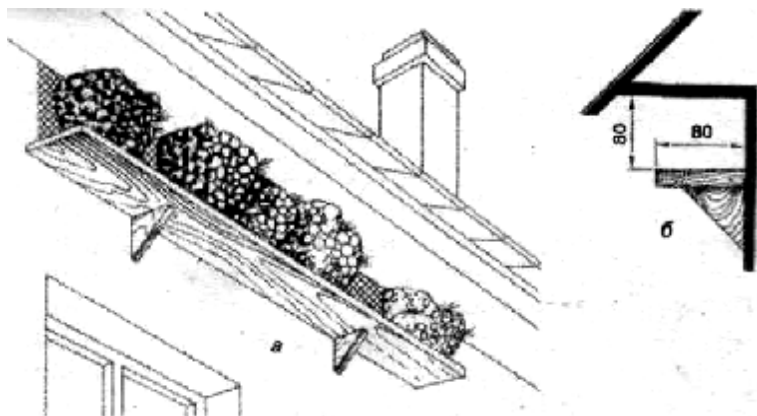
Ще важче вижити жайворонку, особливо найкориснішому, осілому, чубатому (рис.). Бо гніздиться він на пустирях і неугіддях (за що має ще іншу скромну назву «посмітюха»), межових смугах, узбіччях доріг, задернілих міжряддях та узбіччях кварталів садів, лісів, лісосмуг та інших зелених насаджень. Гніздо він мо-

стить у ямці між густою травою. Від весни і до виведення пташенят у кінці липня він потребує захисту, що за нинішніх «порядків» на його території є досить проблематичним. Але хто хоч раз у житті спостерігав і слухав як співає ця мила пташина у піднебессі, той, мабуть, не залишиться байдужим і подбає за її захист, щоб огородити від худоби, пішоходів і транспорту, не косити та не палити сухої трави. Складніше, звичайно, захистити його від хижаків (собак, котів, лисиць, куниць, білок, їжаків, плазунів, шулік) та браконьєрів.

На жаль, в наш час проблемою стало захистити навіть ластівку – це миле створіння від нас самих (рис.). Деякі мешканці висотних будинків замість того, щоб приязно стріти пташину, яка за тридцять земель, як жар-птиця, через океани та моря приносить їм весну під самісіньке віконце і довірливо та любо щебече, руйнують гнізда з яйцекладками та пташенятками і чіпляють целофановий пакет для відлякування. І як тут не згадаєш Шевченкове «Схаменіться, будьте люди!...». Настав час відродити українську добру традицію, та як наші діди і прадіди, матері і батьки змалечку навчати дітей святої заповіді «не убий», у тому числі і ластівочку, бо ластовиння матимеш на личку. Однак слід зазначити, що уникнути незручностей через тимчасово «невихованих» ластів'яток можна за допомогою простенького пристрою з додатковим лоточком під ним (рис.).

Потребує відродження і добра традиція набожного ставлення до лелеки – символу щасливого дитинства і сімейного благополуччя (рис.).

Лелек приваблювали гніздитися на хатах, клунях, інших будівлях і стовбурах сухостійних дерев, прилаштовуючи старе колесо або корзину. Вони оберігали подвір'я і город, навколишні посіви та угіддя від плазунів, земноводних, гризунів, слимаків, капустянок, сарани, травневих хрущів, хлібних та інших жуків і їхніх личинок, особливо під час обробітку ґрунту,

сінокосу і жнив. У наш час лелеки охоче гнізяться на стовпах і опорах електропередач та стовбурах дерев (рис.) неподалік від болота, річки або ставка, де достатньо кормів, що є обов'язковою умовою. За роки беззастережної хімізації, осушення боліт, розорювання вигонів та інших угідь у п'ятдесяті роки земноводні зникли, а з ними і лелеки. Тому за відсутності лелек у наступні 30 років миші та інші гризуни почали знищувати посіви озимих і багаторічних трав на тисячах і мільйонах гектарів, доки кількість лелек та інших біологічних об'єктів відновилася і в комплексі з іншими заходами стали їм на заваді.

Нині є підстави сподіватися, що на в'їзді чи виїзді кожного населеного пункту буде криниця з живою цілющою джерельною водою і лелеками поряд. Народний досвід свідчить, що це знімає стреси, повертає душевну рівновагу, мир і злагоду між людьми [5].

На жаль, сумний приклад з лелеками не поодинокий. Ганебний багаторічний дефіцит кормів змушує зголоднілі зграї птахів залишати насадження без захисту від шкідників і нападати на поля зернових, олійних культур, сади, ягідники і виноградники, а восени поїдати проростаюче насіння озимих культур, багате вітамінами, гормонами, ферментами та іншими фізіологічно активними речовинами. Зріджуються посіви і гинуть птахи, оскільки насіння, як правило, протруєне. Ще виразніше подібна трагедія повторюється весною на посівах ярих культур.

Тому зелені насадження потрібно проектувати як самодостатні біогеоценози і щодо наявності повноцінних кормів для птахів у всі пори року. При складанні проекту садово-паркового об'єкту слід добирати різноманітні життестійкі, здатні до самовідновлення рослини, трав'янисті, листяні і хвойні дерева, кущі та ліани, плоди і насіння яких є цілющими кормами для птахів з другої половини літа до весни. Так, після виведення пташенят у другій половині літа, особливо шпаки і дрозди, живляться також ягодами і плодами полуниці, ожини, чорниці, малини, черешні лісової, вишні повстистої, смородини золотистої, черемхи, антипки, шовковиці, бузини чорної і червоної, горобини, аличі, шипшини, винограду дикого і декоративного, піраканти, кизильника, дерену, дерези, яблуні ягідної і лісової, глоду, груші лісової, терену, барбарису, лимонника китайського, маслини, калини, обліпихи, бирючини, сніжної ягоди, тиса ягідного, ялівцю, а також насінням ясена, кленів, бука, граба, липи, берези, дуба, сосни, ялини та інших хвойних, лікарських трав'янистих рослин, багаторічних трав і бур'янів. Тому, випалювання сухої трави, листя і хмизу в насадженнях та різних урочищах завдає ще й великої шкоди кормовим ресурсам для птахів і на-

віть самим насадженням, як нещодавно Асканії Новій. Також і на присадібних та дачних ділянках бур'яни з насінням не слід спалювати або згромаджувати на купи, а краще розміщувати пучками між розвилками дерев і кущів для підгодівлі птахів. Адже як випадає глибокий сніг, або на стовбурах дерев, гіллі і шишках тривалий час тримається гололід, то без підгодівлі птахи можуть загинути від голоду. Виготовленням годівничок і підгодівлею птахів у такі скрутні для них дні в Україні завжди займалися школярі. Однак з настанням нормальної погоди та сходом снігу підгодівлю слід припиняти, бо птахи, як і коти або охотницькі собаки, за достатку корму в годівничках байдужують до захисту насаджень від шкідників.

Проте приваблювання птахів у зелені насадження вирішенням проблеми кормової бази для них не закінчується. Так, взимку 2008–2009 років кормів було дуже багато, а птахів, що мали б їх споживати, було обмаль. Причинами їхнього зникнення є неконтрольовані ніким зграї собак, котів, лисиць і білок, шалені нічні салюти та ряд інших, про що згадувалось вище.

Тому будьмо небайдужими оптимістами. Наші зусилля не будуть марними. Бо зелені насадження без птахів – все одно що життя без любові, як пустки, приречені на загибель.

Дослідження свідчать про загрозливу тенденцію зменшення видів і загальної чисельності птахів. Тому у проектах садово-паркових об'єктів необхідно передбачати підтримання їхнього існування та розвитку за законами біогеоценозу, наявності відповідного видового різноманіття і кількості птахів даного регіону (як мінімум), забезпечення їм комфортних умов, у тому числі тиші, спокою, достатку повноцінних кормів та охорони.

Проектируя садово-парковые объекты, необходимо предусматривать их существование и развитие по законам биogeоценоза, наличие видового разнообразия птиц данного региона (как минимум) и обеспечение для них комфортных условий, включая тишину, покой, достаток полноценных кормов и охрану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бессараб М.Н., Левицька Ю.О., Мельник Ю.М. Екологічний атлас Уманщини. – Умань. – 2008. – 96 с.
2. Гудзий А.І. Методы учета птиц в лесах // Обліки птахів: підходи, методики, результати. – Львів – Київ, 1997. – С. 18–48.
3. Українські традиції. – Харків: Фоліо, 2004. – С. 553–570.
4. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України. – К., 2002. – 416 с.
5. Червона книга України: Тваринний світ. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1994. – 464 с.